Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 10, 2007, 77-94

Klâsik Türk Edebiyatında Tahlil Çalışmaları

Üzeyir ASLAN*

1. Giriş

TAHLİL (<Ar. h-l-l) çözümleme, ayrıştırma demektir. Edebî bir kavram olarak ise, klâsik Türk edebiyatı metinlerinin incelenmesinde kullanılan bir yöntemi ifade eder. Geleneği oluşmasına karşın, bu yöntemle meydana getirilen çalışmaların adlandırılmasında farklılık, yöntemin amacı ve kapsamı ile ilgili bir belirsizlik mevcuttur.

Tahlil çalışmalarında bir benzetmeye konu olmuş ya da mecazî anlam yüklenmiş kelimeler ile mazmunlar sınıflandırılır. Bunlar; din ve tasavvuf, insan, cemiyet ve tabiat genel başlıkları içinde ayrıntılı alt başlıklarla sıralanır. Başlığı en iyi tarzda açıkladığı düşünülen bir ya da birkaç beyit izah edilerek verilir. Çalışmanın sonuna sistematik indeks ilâve edilir.

Mevcut çalışmalara bakıldığında bu yöntemi kullanan araştırmacıların; tedkik, tahlil, inceleme, şiir dünyası gibi farklı adlandırmalara gittikleri görülmektedir. Bu adlandırmalardan hangisi tercih edilmelidir? Bir konunun, bir ya da birkaç metne dayanmadan, seçme yapılarak klâsik Türk edebiyatının genel çerçevesi içinde ele alınışı tahlil sayılmalı mıdır? Divanlarda yer alan bir manzume bağımsız olarak tahlil edilebilir mi? Hatta bir beytin tahlili mümkün müdür? Tahlil çalışmalarının amacı nedir? Edebî yönden kıymet biçmek mi, yoksa şairin kelime dünyasını tanıtmak mıdır? Metinlerin şekil yönünden tahlili mümkün müdür, daha doğrusu buna *tahlil* mi demek gerekir? Tahlilin şerhten farkı var mıdır? Bütün bu sorular, birer problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Klâsik Türk edebiyatı metin incelemeleriyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mustafa Çıban, *Divan İncelemelerine Farklı Bir Bakış ve Teklifler* başlıklı makalesinde metinlerin şekil incelemesi üzerinde durur. Ona göre bir met-

* Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

nin dış-şekil özellikleri tablolar hâlinde düzenlenebilir.[1] Çıban, muhteva [içerik] incelemesine değinmez. Ali İhsan Öbek'in, *Divan Şiirinde Birkaç Yanlış Okuma ve Tahlil Üzerine* başlıklı çalışmasında *tahlil*i bir beytin açıklanması (şerh edilmesi) olarak düşündüğü görülmektedir.[2] Muhammet Nur Doğan, *Şeyhî Divanı*'ndaki mücerred unsurları semantik açıdan değerlendirdiği yazısında, tahlil çalışmalarında yapılan tasnife soyut kavramların da ilâve edilmesini teklif eder.[3] Mine Mengi, tahlili, şerhin devamı ve bütünleyicisi olarak düşünür.[4] Tahlil konusunda en kapsamlı çalışmayı ise M. Ali Yekta Saraç yapmıştır.[5] *Divan Tahlilleri Üzerine* başlıklı makalesinde Saraç, metinlerin hem şekil, hem de içerik yönünden tahlil edilmesi gerektiğini savunur. Tarlan'ın çalışması ile sonraki çalışmaları birbirinden ayırt ederek sonrakilerin, edebî eserin sanat değerini ortaya koymada oldukça eksik olduğunu vurgular.

Bize göre tahlil çalışması, şairin sanat yönünün değerlendirilmesi amacını güden tedkikin [inceleme] içinde yer alan alt yöntemlerden biridir. Şairin kelime dünyasını tanıtmayı hedefler ve muhteva ile sınırlıdır.

Bu makalenin yazılış gayesi, klâsik Türk edebiyatı tahlil çalışmalarını değerlendirmek ve bu çalışmaların çerçevesinin ne olduğunu/olması gerektiğini tespit etmektir. Bunun için başta Ferit Kam olmak üzere onun eserini örnek alan ve bu konuda fikir ileri süren araştırmacıların düşünceleri ortaya konulmuş, sonuçta bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Ayrıca makale sonuna konuyla ilgili tamamlanmış klâsik Türk edebiyatı yüksek lisans ve doktora tezlerinin bir listesi eklenmiştir.

2. Klâsik Türk Edebiyatı Tahlil Çalışmaları

Klâsik Türk edebiyatı tahlil çalışmalarının ilk örneği, Ferit Kam [1864-1944]'ın *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı* adlı eseridir. Kitap, Kam'ın Darülfünun Edebiyat Medresesinde 1915-1916 öğretim döneminde okutmaya başladığı *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı* ders notlarından oluşur. Ferit Kam'ın anılan yayınını örnek

1 Mustafa Çıban, "Divan İncelemelerine Farklı Bir Bakış ve Teklifler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 1994, Yıl: 1, sy. 1, s. 109-133. Metnin şekil özelliklerinin tablolar hâlinde verilmesi sonucu doğru şecereye ulaşılabileceğini söyleyen Çıban, metinlerin karşılaştırılmasında ortaya çıkan nüsha farklarını ihmal etmiş görünmektedir.

2 Ali İhsan Öbek, "Divan Şiirinde Birkaç Yanlış Okuma ve Tahlil Üzerine", *Yedi İklim,* 1994, c. VI, sy. 48, s. 63-67. Bunda Tarlan'ın tahlil kavramını zaman zaman açıklama, şerh anlamında kullanmasının da etkisi olmalıdır. Bk. Ali Nihad Tarlan, "Metinler Şerhine Dair", *Edebiyat Meseleleri,* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981, s. 197.

3 Muhammet Nur Doğan, "Şeyhi Divanındaki Mücerret Unsurlar ve Bunların Semantik Açıdan Değerlendirilmesi", *İlmî Araştırmalar,* 1999, sy. 8, s. 107-113.

4 Mine Mengi, *Divan Şiiri Yazıları,* Ankara: Akçağ Yayınları, 2000, s. 77.

5 M. Ali Yekta Saraç, "Divan Tahlilleri Üzerine", *İlmî Araştırmalar,* 1999, sy. 8, s. 209-219.

alan sonraki çalışmaların üç yönde geliştiği söylenebilir: 1- Klâsik Türk edebiyatı ile ilgili genel bilgi içeren eser ve sözlükler; Ahmet Talât Onay'ın [1885-1956] *Eski Türk Edebiyatınnda Mazmunlar ve İzahı*,[6] Agâh Sırrı Levend'in [1894-1978] *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*,[7] İskender Pala'nın *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, [8] Dursun Ali Tökel'in *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*,[9] Ömür Ceylan'ın *Kuş Cenneti Şiirimiz: Klâsik Türk Şiirinde Kuşlar*,[10] Ahmet Mermer ve Neslihan Koç Keskin'in *Eski Türk Edebiyatı Terimler Sözlüğü*[11] adlı eserleri gibi. 2- Belirli bir metin üzerinde yapılan tahlil çalışmaları; Ali Nihat Tarlan'ın [1898-1978] *Şeyhî Divanı'nı Tedkik*,[12] Mehmed Çavuşoğlu'nun [1935-1987] *Necatî Bey Divanı'nın Tahlili*,[13] Harun Tolasa'nın [1938-1983] *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*,[14] Nejat Sefercioğlu'nun *Nev'î Divanı'nın Tahlili*,[15] Cemal Kurnaz'ın *Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili*,[16] Nahid Aybet'in *Fuzulî Divanı'nda Maddî Kültür*,[17] Mustafa Tatçı'nın *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*[18] adlı yayınları gibi. 3- Bir konuyu klâsik Türk edebiyatı genelinde değerlendiren çalışmalar; Ahmet Atillâ Şen-

6 Cemal Kurnaz, *Ahmet Talât Onay: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı,* Ankara: TDV, 1993.

7 Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar,* 4. bs., İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.

8 İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* 13. bs., İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.

9 Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi,* Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.

10 Ömür Ceylan, *Kuş Cenneti Şiirimiz: Klâsik Türk Şiirinde Kuşlar,* İstanbul: Filiz Kitabevi, 2003.

11 Ahmet Mermer ve Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimler Sözlüğü,* Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

12 Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tedkik,* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1964.

13 Mehmed Çavuşoğlu, *Necatî Bey Divanı'nın Tahlili,* İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2001.

14 Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası,* Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.

15 Mustafa Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili,* 2. bs., Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.

16 Cemal Kurnaz, *Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili,* 2. bs., İstanbul: MEB Yayınları, 1996.

17 Nahid Aybet, *Fuzulî Divanı'nda Maddî Kültür,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

18 Mustafa Tatçı, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998. Ayrıca bk. Münevver Okur, *Cem Sultan: Hayatı ve Şiir Dünyası,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992; Naci Okçu, *Şeyh Galib: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanı'nın Tenkitli Metni,* 2 cilt, 2. bs., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993; Erdoğan Erol, *Sükkerî: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994; Metin Akkuş, *Nef'î Divanı'nda Tipler ve Kişilikler,* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını, 1995; Ali Öztekin, *Gelibolulu Mustafa Âlî: Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr, Edisyon Kritik ve Tahlil,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1996; İsa Kayaalp, *Sultan Ahmet Divanı'nın Tahlili,* İstanbul: Kitabevi Yayını, 1998; Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı,* İstanbul: MEB Yayını, 2000; Ahmet Arı, *Galib Dedenin Aşk Ateşi: Şeyh Galib Divanı'nda Aşk,* Isparta: Fakülte Kitabevi, 2003; Sebahat Deniz, *Tecellî ve Divanı,* İstanbul: Veli Yayınları, 2005.

türk'ün *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dair,*[19] Ahmet Kartal'ın *Klâsik Türk Şiirinde Lâle*[20] adlı kitapları gibi.

Klâsik Türk edebiyatı metin tahlili çalışmalarına model olan *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı* adlı eserinde Ferit Kam, *tedkik [inceleme]* başlığına yer verir.[21] Kam, kitabının *Manzum Eserlerin Unsurlarına Ayrılması*[22] bölümünde *unsurların tasnifi*nden[23] söz eder ve ağaçlar, meyveler, çiçekler, hayvanlar, at isimleri, atla ilgili eşyalar, kuşlar, böcek ve haşereler, içki çeşitleri, içki takımı, musıki aletleri, kıymetli taşlar, süs eşyaları (takılar), güzel kokular, silâhlar ve savaş araçları, efsaneler, ilm-i tencim ve müneccimlerin yedi gezegen hakkındaki hurafî inançları genel başlıklarını inceler. Genel başlıklar, alt başlıklardan oluşur ve bunlar örneklerle tanıtılır. Ferit Kam, kitabında klâsik Türk edebiyatının arka plânını oluşturan unsurları tanıtmayı amaçlamıştır.

Ferit Kam'ın öğrencisi Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tedkik*[24] adlı yayınında yine *tedkik* başlığını kullanır. Tarlan'a göre her edebiyatın bir *hususîliği* vardır; dolayısıyla inceleme yöntemi de *hususî* olmalıdır.[25] Ona göre klâsik Türk edebiyatı metinleri *haricî [dış]* ve *dahilî [iç]* yönden incelenmelidir. Dış yönden incelemeye metnin yazıldığı tarihler, yazı şekilleri ve nüsha farkları girer.[26] İç yönden inceleme, Tarlan'ın kendi ifadesiyle *dahilî tedkik* yaparken ise metni *dinî-fikrî cephe, hayat-şahsiyet ve muhite dair izler ile sanat cephesi* olmak üzere üç açıdan değerlendirir.[27] Dinî-fikrî cephe bölümünde tasavvuf hakkında bilgi verir, Şeyhî'nin tasavvufa olan eğiliminin sebeplerini açıklar ve divanında yer alan tasavvufî unsurları İran edebiyatındaki örnekleriyle karşı-

19 Ahmet Atillâ Şentürk, *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dair,* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.

20 Ahmet Kartal, *Klâsik Türk Şiirinde Lâle,* Ankara: Akçağ Yayınları, 1998. Ayrıca bk. İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Divan Şiirinde Sapık Sevgi,* İstanbul 1991; Ali İhsan Öbek, *Divan Şiirinde Dinî ve Sosyal Konulu Rubaîler,* İstanbul, 1995; İsmet Bozdağ, *Divan Edebiyatında Aşk ve Çapkınlık,* İstanbul 1995; Ahmet Atillâ Şentürk, *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî Yahut Zâhid Hakkında,* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1996; Namık Açıkgöz, *Kahve-name: Klâsik Türk Şiirinde Kahve,* Ankara, 1999; Mehmet Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler,* Ankara: Akçağ Yayınları, 1999. Tahlil yöntemi kullanılarak pek çok makale de kaleme alınmıştır. Ancak bu çalışmada ilgili makaleler sıralanmayacaktır. Hatice Aynur'un hazırladığı katalog, saha ile ilgili çalışmaları toplamıştır, bu kataloga müracaat edilebilir. Bk. Hatice Aynur, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları: Tezler, Yayınlar, Haberler,* Toplu sy. 1990-2005, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005.

21 Halil Çeltik, *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1998.

22 Halil Çeltik, *a.g.e,* s. 110.

23 Halil Çeltik, *a.g.e,* s. 112.

24 Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tedkik,* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1964.

25 Ali Nihad Tarlan, *a.g.e,* s. x. Ferit Kam da aynı görüştedir. Bk. Halil Çeltik, *a.g.e,* s. 21.

26 Çıban'ın teklif ettiği gibi bir metnin dış özellikleri tablolar hâlinde verilebilir. Bk. Mustafa Çıban, *a.g.m.,* s. 109-133.

27 Ali Nihad Tarlan, *a.g.e,* s. x.

laştırarak belirtir. Hayat-şahsiyet ve muhite dair izler bölümünde Şeyhî'nin felsefesi, şahsiyeti ve çevresine ait unsurları belirtir. Sanat cephesi bölümü için ise: *Şairin insan ve tabiatta gördüğü eşyayı ve onları tasvir ederken kullandığı anasırı divandan çıkarıp tasnif ve dimağın bu unsurları işleme şekilleri demek olan edebi sanatları ana hatları dahilinde tespit ettik. Bunları ilham aldığı İran edebiyatındaki tekâmülleriyle karşılaştırarak sanatkârın teessürî diyebileceğimiz âlemini ve hususiyetini tayin ettikten sonra aynı unsurlar üzerindeki zihnî faaliyetinin hudutlarını çizmek lüzumunu duyduk* der. Bunun için teşbih, cinas, iştikak, tevriye ve mürâat-ı nazîr sanatlarından yararlanır. Tespit edilen unsurların o devir Anadolu şairleri arasındaki kullanış şekillerini de belirtir. Nazım şekilleri, aruz kalıpları, dilin kullanımında görülen hatalar ve teknik hatalar; kaside ve gazellerde görülen dinî-tasavvufî, efsanevî inanışlar ve alıntılar hakkında bilgi verir. Ayrıca eski Anadolu Türkçesi özelliği gösteren kelimeleri tespit eder.[28] Tarlan, kendi çalışmasında *haricî* cephe üzerinde durmaz. *Dahilî* cephe üzerinde *tedkik [inceleme]* yapar. Tarlan, doğrudan *tahlil* kavramını da kullanmaz. Ancak *anasırın tasnifi*nden söz eder.

Tarlan'ın öğrencisi Çavuşoğlu ise *Necatî Bey Divanı'nın Tahlili ve Sistematik İndeksi* adlı tezini[29] hazırlarken şairin a) dış âleme bakışı, b) psikolojisi, c) estetiği, ç) kültürü ve kültürünün kaynakları, d) dili ve e) tesiri olmak üzere altı mesele ile karşılaştığını belirtir. Bunların her biri için ayrı ayrı çalışma yapmak gerektiğini, kendisinin ise şairin dış âleme bakışı üzerinde yoğunlaştığını ifade eder. Tarlan'ın eseri ile kendi çalışmasını karşılaştırarak Tarlan'ın, Şeyhî'nin kültürünü ve kültürünün kaynaklarını tespit ettiğini vurgular.[30] Buna göre Çavuşoğlu, yukarıda sıralanan altı meselenin birincisi üzerinde dururken, Tarlan dördüncü mesele üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bu noktada M. Ali Yekta Saraç'ın konu ile ilgili görüşlerine göz atmak gerekir. Daha önce de ifade edildiği gibi Saraç, tahlil başlığı altında yapılan çalışmaları Tarlan'ınki ve sonrakiler olmak üzere ikiye ayırır. Sonraki çalışmaların, şairin sanatçı kimliğini ve eserinin sanat değerini ortaya koymada yetersiz olduğunu vurgular.[31]

Saraç, bütünüyle haklıdır. Bir şairin sanatına değer biçelecekse Tarlan'ın çalışması gibi çok yönlü bir inceleme yapılmalıdır. Ancak burada şu sorun karşımıza çıkmaktadır: Tarlan'ın üç cephe, Çavuşoğlu'nun altı mesele olarak vurguladığı açıları, sınırlı zaman ve hacim (özellikle bir tez çalışması ise) göz önüne alındığında tek bir çalışmada değerlendirebilir miyiz? Bu çalışmaya *tahlil*

28 Ali Nihad Tarlan, *a.g.e,* s. xi.

29 Mehmed Çavuşoğlu, "Necatî Bey Divanı'nın Tahlili ve Sistematik İndeksi", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1966 [*Necati Bey Divanı'nın Tahlili,* İstanbul: MEB Yayını, 1971; İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2001].

30 Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili,* İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2001, s. 13.

31 M. Ali Yekta Saraç, "Divan Tahlilleri Üzerine", *İlmî Araştırmalar 8,* 1999, s. 212-213.

başlığını koymak ne derecede doğru olur? Aslında Saraç, kapsamı çok daha geniş bir tedkike [inceleme], Tarlan'ın anılan yayınını örnek göstererek işaret etmektedir. O hâlde benzeri bir çalışmaya *tedkik [inceleme]* demek daha uygun olmayacak mıdır?

Tahlil başlığını ilk defa Çavuşoğlu kullanmıştır, çalışmasının sınırları da bellidir. *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*'nı 1969'da tamamlayan, Tarlan'ın bir diğer öğrencisi Harun Tolasa da kendi tezini aynı tarzda oluşturmuştur.[32] Tolasa çalışmasını hazırlarken, eseri meydana getiren unsur ve mefhumları tespit ettiğini, bunların ne amaçla, nasıl, nerede, hangi anlamda ve hangi sınırlar içinde kullanıldığını açıkladığını, ayrıca sistematik bir indeks oluşturduğunu ifade eder.[33]

Tarlan'ın öğrencilerinden biri de Âmil Çelebioğlu [1934-1990]'dur. Nejat Sefercioğlu, Cemal Kurnaz ve Nahid Aybet'in tezleri, onun tahlil yöntemini kullanarak yönettiği çalışmalardan birkaçıdır.

Nev'î Divanı'nın Tahlili'nde[34] Sefercioğlu, tahlil çalışmasının tespit ve tasniften oluştuğunu, karşılaştırmalı incelemelerin mutlaka tahlilî eserlere dayandırılması gerektiğini vurgular.[35]

Kurnaz, *Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili*'nde[36] metin neşri, metin tahlili ve edebiyat tarihi çalışmalarının birlikte yürütülmesi gereğini vurguladıktan sonra, ele aldığı divan metninin unsurlarını tespit ve tasnif ederek ortaya çıkan malzemeyi genel ve alt başlıklar hâlinde değerlendirdiğini, çalışmasına bir de sistematik indeks eklediğini belirtir.[37]

Aybet de çalışma konusuyla ilgili unsurları tespit ve tasnif ederek bir değerlendirme yapar ve çalışmasının sonuna indeks ilâve eder. [38]

Görüldüğü gibi Çavuşoğlu'dan Aybet'e kadar tahlil çalışmalarının çok önemli bir parçası da indeks (özellikle sistematik indeks)tir. İndekste edebî eseri oluşturan kelime ve mazmunlar yer alır. Şairin kelimelere yüklediği mecaz anlamlar belirtilir, benzetmeler sıralanır. Mengi'nin vurguladığı gibi tahlil

32 Harun Tolasa, "Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1969 [*Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası,* Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973; Ankara: Akçağ Yayınları, 2001].

33 Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası,* Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973. s. 3.

34 Mustafa Nejat Sefercioğlu, "Nev'î Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1984 [*Nev'î Divanı'nın Tahlili,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990; 2. bs., Ankara: Akçağ Yayınları, 2001].

35 Mustafa Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili,* 2. bs., Ankara: Akçağ Yayınları, 2001, s. xiv.

36 Cemal Kurnaz, "Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1984 [*Hayali Bey Divanı'nın Tahlili,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987; 2. bs., İstanbul: MEB Yayınları, 1996].

37 Cemal Kurnaz, *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili,* 2. bs., İstanbul: MEB Yayınları, 1996, s. 15-16.

38 Nahid Aybet, "Fuzulî Divanı'nda Maddî Kültür", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1987 [*Fuzulî Divanı'nda Maddî Kültür,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989].

çalışmasının amacı bilgi vermektir. Tahlil, eserin bütününe yöneliktir, şerhin bir sonraki basamağı ve onun bütünleyicisidir.[39]

Doktora ve yüksek lisans seviyesinde hazırlanmış, tamamlanmış tahlil çalışmalarına bakıldığında yapılan tezler iki ana grupta toplanabilir: 1- tam tahliller, 2- kısmî tahliller. Tam tahlilleri de: a) bir metnin tamamının tahlili, b) metnin bir bölümünün tahlili olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Tam tahliller genel olarak; din ve tasavvuf, insan, cemiyet ve tabiat genel başlıkları ile ayrıntılı alt başlıklardan oluşur.

Kısmî tahlillere gelince, bunlar; din ve tasavvuf, insan, cemiyet ve tabiat genel başlıklarından biri gözönünde bulundurularak meydana getirilir ya da tahlile alt başlıklardan bir tanesi konu edilir.

Klâsik Türk edebiyatı sahasında doktora ve yüksek lisans seviyesinde hazırlanmış, tamamlanmış tahlil çalışmaları şunlardır:

Açık, Nilgün, "Eski Türk Edebiyatında Mevlevilik Etkisi ve Mevlevi Şairler", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2002, 544 s.

Akarsu, Kamil, "Za'ifî Divanı: Metin-Tahlil ve Sistematik İndeks", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1990, 582 s.

Akbudak, Yasemin Öz, "Mesihî Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002, xxxviii+642 s.

Akçaat, Bilal, "Bakî Divanı'nın Dil ve Üslûp Bakımından Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1999, 137 s.

Aksu, Cemal, "Lütfî Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002, xv+433 s.

Akyol, Şadiye, "Bakî Divanı'ndaki Soyut Kavramların Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002, xliv+344 s.

Alparslan, Ali, "Âşık Paşa'da Tasavvuf", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1961, ii+85 s.

Altınışık, Yusuf, "Mirza-zade Mehmed Sâlim Efendi Divanı'ndan Seçmeler ve Tahlil Denemesi", Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 1995, 242 s.

Arı, Ahmet, "Hayretî Divanı'nda Sevgili ve Sevgilinin Fizikî Yapısı ile İlgili Özellikler", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1987, xxii+173 s.

Aslan, Zehra Koçak, "Bakî Divanı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fizikî Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001, x+274 s.

Avcı, Zikri, "Nef'î Divanı'nda Osmanlı Yaşayış Tarzının İzleri", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1996, 307 s.

Aybet, Nahit, "Fuzulî Divanı'nda Maddî Kültür", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1987, 369 s.

Aygün, Zeynel Abidin, "Bağdatlı Ruhî Divanı'nda Rind ve Zahid Tipleri", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1993, 107 s.

39 Mine Mengi, *Divan Şiiri Yazıları,* Ankara: Akçağ Yayınları, 2000, s. 77.

Balkan, Ayşe Turan, "Râşid Divanı: Edisyon Kritik ve Tasavvufî Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2001, 249 s.

Barlak, Eyüp, "Harputlu Rahmî Divanı'ndaki Din, Cemiyet ve Tabiatla İlgili Unsurların Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2000, 355 s.

Bayram, Yavuz, "Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçeveleri", Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2001, 1079 s.

Bayramoğlu, Yusuf Okan, "Ahmed Paşa Divanı'nda Ata Sözleri ve Deyimler", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996, xix+94 s.

Beyzadeoğlu, Sebahat, "Zatî'nin 50 Gazelinin Tahlili (1054-1104. Gazeller)", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 1990, 132 s.

Boranoğlu, Turan, "Bursalı Rahmî Çelebi Divanı'nın Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1991, 403 s.

Boyraz, Şeref, "Sûr-name-i Hümâyûn'da Folklorik Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1994, 471 s.

Büyükyıldırım, Ayşe, "Kâşif Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili", Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 1998, 280 s.

Can, Mustafa, "XV-XVIII. Yüzyıllarda Bazı Divanlarda Dua ve Beddua Beyitleri", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2001, xii+143 s.

Can, Neşe, "Osmanlı Dönemi Türk Şiirinde Musiki Mefhumu", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1993, 283 s.

Cengiz, Hayriye, "Şeyh Galib'de Tasavvuf ve Hüsn ü Aşk", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000, iii+116 s.

Çağlayan, Bünyamin, "Yahya Bey Divanı'nda Maddî Kültür Unsurları", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1990, 527 s.

Çakar, Şükran, "Nâbî Divanı'nda Maddî Kültür Unsurları", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2001, 196 s.

Çakmak, Sema Alpun, "Sultan Cem Divanı'nın Psikolojik Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2000, vi+164 s.

Çaldak, Hasan, "Vuslatî Divanı Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2000, 171 s.

Çavuşoğlu, Mehmed, "Necatî Bey Divanı'nın Tahlili ve Sistematik İndeksi", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1966, xv+589 s.

Çelik, Bayram, "Fuzulî'nin Leylâ ve Mecnun Mesnevisi ile Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Züleyha Mesnevisi'nde İnsan Psikolojisi", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1998, 133 s.

Çetindağ, Yusuf, "Şeyhülislâm Şairlerde Sevgili", Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 1999, 308 s.

Çoban, Özgür, "Divan Şiirinde Rind ve Zahid Portresi: Ahmed Paşa, Fuzulî, Bakî, Nef'î, Nedim, Şeyh Galib Divanlarında", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2002, ix+116 s.

Çorak, Reyhan, "Klâsik Edebiyatta Sevgilide Kaş, Göz ve Kirpik Üzerine Benzetmeler", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2002, 194 s.

Çulhaoğlu, Gülşen, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisindeki Aşk İlişkileri", Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2002, viii+117 s.

Dede, Behcet, "Yunus Emre'nin Eserlerinin Tahlili", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1990, 594 s.

Demir, Hiclal, "Çağlarını Eleştiren Divan Şairleri: Hayretî, Hayalî, Usulî", Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2001, 79 s.

Demir, Yavuz, "Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fizikî Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1986, xxviii+194 s.

Demirbağ, Ömer, "Divan Şiirinde Hz. Muhammed", Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1992, xxiii+280 s.

Demirel, Gamze, "Nef'î Divanı'nda Tabiat", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2000, xi+170 s.

Demirel, Şener, "XVII. Yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi), Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili", Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 1999, xxv+649 s.

Deniz, Sebahat Güler, "Fuzulî Divanı'nda Kozmik Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1986, xviii+223 s.

Deniz, Sebahat, "XVI. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar: Bakî, Fuzulî, Hayalî Bey, Nev'î, Yahya Bey", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992, xxi+463 s.

Doğan, Ahmet, "Âlî Divanı'nda İnsan ve Toplum", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2002, ix+175 s.

Duru, Necip Fazıl, "Mevlevi Şairlerin Şiirlerinde Mevlevilik Unsuru", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1999, xxii+504 s.

Eflatun, Muvaffak, "Feyzî-i Kefevî Divanı: Tahlil, Metin", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003, 680 s.

Eraydın, Selçuk, "XVII. Asırda Yazılan Divanlardaki Tevhid ve Na'tlardaki Tasavvufî Remizler", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1984.

Erbek, İsmail, "Nef'î ve Na'ilî Divanlarında Şikâyet Unsurları", Yüksek Lisans Tezi, Osman Gazi Üniversitesi, 2000, viii+68 s.

Erdem, Melike, "Ahmedî Divanı Tahlili", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001, xvi+808 s.

Erdoğan, Kenan, "Fuzulî Divanı'nda Kozmografya ve Tabiat", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1989, 155 s.

Ertan, Mehmet Emin, "Fuzulî Divanı'nda Hayvanlar", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1989, 336 s.

Ertap, Önder, "Divan Şiirinde Hayvan Motifi", Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 1996, 218 s.

Esir, Hasan Ali, "Bursalı Lâmiî Çelebi, Hayatı, Edebî Kişiliği, Ferhat-namesi'nin Tahlili ve Tenkitli Metni", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998, v+448 s.

Felek, Özgen, "Münifî (Antakyalı) Divanı'nın Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2000, xxxi+417 s.

Göktaş, Mehmet, "Sûzî Divanı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996, 95 s.

Güllü, Hüseyin, "Gencîne-i hikmet: Transkripsiyon ve Tahlil", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1991, 306 s.

Gün, Mesut, "Bâkî ve Nef'î Divanlarında Övgü", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2002, ix+217 s.

Gündoğar, Bayram, "Menakıpnameler ve Lâmiî Çelebinin Menakıb-ı Üveys el-Karani Adlı Eserinin Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1997, 80 s.

Gündüz, Yunis, "Nef'î'nin Kasidelerinde Tarihî Perspektif", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1998, 230+7 s.

Gürgendereli, Rıfat, "Zatî Divanı'ndan 50 Gazelin Tahlili (1258-1308. Gazeller)", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 1994, 158 s.

Güven, Hikmet Feridun, "Hayretî Divanı'nda Kozmik Âlem ve Zaman", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1988, xxiv+254 s.

Hakkıoğlu, Nevin, "Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996, 106 s.

Hatipoğlu, Filiz, "Zatî'nin 50 Gazelinin Tahlili (1004-1053. Gazeller)", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 1991, 115 s.

Hoca, Fazıl, "Veysî Divanı'nın Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003, 236 s.

Holbrook, Victoria Rowe, "Galib's Beauty and Love: The Ultimate Romance", Doktora Tezi, Princeton University, 1985, 618 s.

İnce, Ömer, "Cevrî Divanı'ndaki Tarihî ve Efsanevî Unsurların Tespiti ve İşlenişi", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1991, 296 s.

Kaçar, Burhan, "Gevherî Divanı Metin Tahlili", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994, 494 s.

Kalander, Arzu, "Taze Can Buldu Cihan: Osmanlı Şiirinde Bahar", Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2002, viii+82 s.

Karaca, Mehmet Lütfi, "Alvarlı Muhammed Lütfî'nin Şiirlerinin Umumî Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996, 74 s.

Karaköse, Saadet, "Nev'î-zade Atayî Divanı: Kısmî Tahlil-Metin", Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1994, vi+773 s.

Karavelioğlu, Murat Ali, "Onaltıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem'î'nin Divan'ının Edisyon Kritiği ve İncelenmesi", 2 c., Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi 2005, 600 s.

Kartal, Nuray, "XVI. Yüzyıl Şairlerinden Bâkî, Fuzulî, Hayalî, Nev'î ve Yahya Bey Divanlarında Bitkilerle İlgili Bazı Hususiyetler", Dr. Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994, 621 s.

Kavalcı, Osman, "Divan Şiirinde Na'tlarda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1992, 460 s.

Kavlu, Emine, "Fuzulî Divanı'nda Anâsır-ı Erbaa", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999, 322 s.

Kazar, Mehmet, "Marifet-name'deki Şiirlerin Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996, 78 s.

Kersu, Baysal, "Nizamî Divanı'nda Sevgilide Güzellik Unsurları", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992, v+422 s.

Kıpçak, Mehmet, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevîsindeki Kişiler ve Eserin Şekil, Dil ve Üslûp İncelemesi", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1999, 154 s.

Köleoğlu, Mehmet, "Fuzulî'nin Beng ü Bade'si: Kaynak, Konu, Üslûp ve Şekil Yönünden İnceleme", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2002, 100 s.

Kurnaz, Cemal, "Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1984, xiv+664 s.

Kurnaz, Cemal, "Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'nda Kozmik Âlem", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1981, 164 s.

Küçükkaya, M. Askeri, "Evliya Çelebinin Seyahatname'sinde Tasavvufî Kültür", Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2002, vii+422 s.

Mermer, Ahmet, "Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'nda Nebatlar", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1985, 168 s.

Mum, Cafer, "Hâfız-ı Şirâzî ve Bâkî'de Rindlik", Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1999, 281 s.

Ocak, Tulga, "Tahlîl-i Eş'âr-ı Divan-ı Ahmed-i Daî", Doktora Tezi, Tahran Üniversitesi, 1973, 458 s.

Okçu, Naci Sami, "Divan Şiirine Kaynaklık Eden Ayetler", Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1982, 199 s.

Okçu, Naci, "Şeyh Gâlib'in Divan'ı ile Hüsn ü Aşk'ındaki Tasavvufî Unsurlar", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1978, 260 s.

Oktay, Adnan, "İshak Çelebi Divanı'nda Sosyal, Kültürel ve Tarihsel Doku", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003, xxiii+360 s.

Ozan, Gülşen, "Figanî Divançesi'nin Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003, 549 s.

Öbek, Ali İhsan, "Divan Şiirinde Sosyal Konulu Rubailer", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 1993, 178 s.

Öz, Yasemin, "Nedim Divanı'nda (Kasidelerde) Soyut Kavramlar", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995, 254 s.

Özaygen, Hülya Mizyal, "Yahya Bey Divanı'nda (Gazellerde) Sosyal Hayat", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996, 202 s.

Özcan, Hüseyin, "Abdülmâlik Hilmî Divanı ve Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1991, 82 s.

Özel, Rıdvan, "Nev'î Divanı'nda Bitkiler", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1981, 201 s.

Öztekin, Ali, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Câmi'u'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr Adlı Eserinin Edisyon Kritik ve Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1990.

Öztoprak, Nihat, "Hayretî Divanı'nda Bitkiler", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1986, 120 s.

Öztürk, Murat, "Handanî'nin Gazelleri: Tahlil, Metin", Yüksek Lisan Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2002, 121 s.

Öztürk, Nuran, "Muhibbî Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Motifler", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1991, 129 s.

Öztürk, Zehra, "Hamdullah Hamdî'nin Yusuf ile Zeliha Mesnevisi'nde Tipler ve Motifler", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993, 2 c., xvi+225, 560 s.

Özyıldırım, Ali Emre, "Keçeci-zade İzzet Molla'nın Mihnet-Keşan'ı ve Tahlili", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002, xii+482 s.

Poyraz, Yakup, "Zâtî'de Maddî Unsur", Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2002, ix+218+lv+12 s.

Sarı, Mehmet, "Hayretî Divanı'nda Maddî Kültür Unsurları", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1986, 314 s.

Savran, Ömer, "Neşatî Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2003, 386 s.

Sefercioğlu, Mustafa Nejat, "Fuzulî Divanı'nda Sevgilinin Fizikî Yapısıyla İlgili Özellikler", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1981, 170 s.

Sefercioğlu, Mustafa Nejat, "Nev'î Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1984, xx+799 s.

Serdaroğlu, Vildan Şişman, "Zâtî Gazeliyatına Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayat", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, xviii+410 s.

Serdaroğlu, Vildan, "Nedim Divanı'nda (Gazellerde) Psikolojik Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995, 298 s.

Sevim, Osman, "Tacî-zade Ca'fer Çelebi Divanı'nda Maddî Kültür", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992, 486 s.

Sevim, Yasemin, "Vasfî Divanı'nın Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1999, 308 s.

Sevinç, Fırat, "Edhemî Divanı ve Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2001, 140 s.

Solmaz, Süleyman, "Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda Aşk", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1986, 172 s.

Somunkıran, Rezzan, "Karamanlı Nizamî Divanı'nın Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1995, 255 s.

Söğüt, Tülay, "İsmetî Divanı'nın Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003, 561 s.

Sütçü, Mustafa, "Kadı Burhaneddin Divanı'nda Maddî Kültür", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1986, 225 s.

Sütçü, Tevfik, "Hersekli Ârif Hikmet Divanı'nın Tema Bakımından İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1994, 375 s.

Şahinoğlu, Ahmet, "Zatî Divanı'nda Soyut Kavramlar", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997, 210 s.

Şanlı, İsmet, Hilâlî Divanı: Metin, Çeviri, Tahlil", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1999, 181 s.

Şeker, Mehmet, "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is Fî-Kavâ'idi'l-Mecâlis Adlı Eserinin Tahlili", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1978, I-II c., 435, 275 s.

Şen, Fatma Meliha, "Tacî-zade Cafer Çelebi Divanı'nda XV ve XVI. Yüzyıl Toplum Hayatı", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002, xxii+531 s.

Şener, Hasan, "Akşemseddin-zade Hamdullah Hamdî Divanı'nın Tahlili: Cemiyet, İnsan, Tabiat", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1995, 303 s.

Şengül, Ayşe, "Helâkî Divanı'nın Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1990, 547 s.

Şengün, Necdet, "Hasan Sezayî-i Gülşenî ve Eserlerindeki Dinî ve Edebî Muhteva", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000, 125 s.

Şimşekler, Nuri, "Şâhidî İbrahim Dedenin Gülşen-i Esrâr'ı: Tenkitli Metin, Tahlil", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1998, 331 s.

Taş, Hakan, "Vahyî Divanı ve İncelenmesi", 2 c., Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004, 598 s.

Tatçı, Mustafa, "Hayretî Divanı'nda Din ve Tasavvuf", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1986, 259 s.

Tek, Abdurrezzak, "Müstakimzade Süleyman Saadettin'in Risale-i Melâmiyye-i Bayramiyye'sinin Metni ve Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2000, v+143+3 s.

Temel, Can, "Vasfî Divanı'nın Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001, 179 s.

Temizkan, Mehmet, "Hayretî Divanı'nda Âşık", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1986, 310 s.

Tokel, Dursun Ali, "Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevî Şahıslar", Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1998, xiv+492 s.

Tolasa, Harun, "Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1969.

Tolasa, Harun, "Sehî, Lâtifî, Âşık Çelebi Tezkirelerinde Şair Tetkik ve Tenkid", Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1976.

Topal, İrfan, "Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'nda Din ve Tasavvuf", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1987, 156 s.

Turan, Lokman, "Yenişehirli Avnî Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999, xxiii+1103 s.

Ulucan, Mehmet, "Nedim'in Gazellerinde Hayat Tarzı ve Manevî Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1996, 200 s.

Uluocak, Fatma, "Şeyhî'nin Tevhid ve Na't larındaki Manevi Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993, 143 s.

Uzel, Rıdvan, "Nev'î Divanı'nda Bitkiler", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1981, vii+144 s.

Yakar, Halil İbrahim, "Gelibolulu Sun'î Divanı ve Tahlili", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002, xxviii+616 s.

Yakar, Halil İbrahim, "Taşlıcalı Yahya Beyin Eserlerinde İstanbul", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996, 124 s.

Yaraşır, Ömer, "Fuzulî'nin Türkçe Gazellerinde Dinî ve Tasavvufî Mefhumların Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 1990, 449 s.

Yaraşır, Ömer, "Nedim Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 1996, xliii+690+2 s.

Yaşar, Ayşe, "Usûlî Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1990, 249 s.

Yenikale, Ahmet, "Hüsn ü Aşk'ın Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 1996, 156 s.

Yeşiloğlu, Ayşe Mine, "Nailî-i Kadîm Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 1996, viii+413 s.

Yıldırım, Ayşegül Mine, "Fuzulî'nin Türkçe Gazellerinde Aşk, Âşık ve Maşuk Mefhumlarının Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 1990, 146 s.

Yıldırım, Mehmet, "Bakî Divanı'nda Sözün Gerçek Anlamına Dayalı Sanatlar", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2002, iii+94 s.

Yıldırım, Veysel, "Bakî Divanı'nda Siyasî ve Askerî Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1996, 109 s.

Yıldız, Alim, "Fenayî Divanı: Metin, Muhteva, Tahlil", Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2002, xi+518 s.

Yıldızhan, Rizvan, "Bakî, Fuzulî, Nef'î ve Nedim Divanlarında İç Mekân", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1997, 306 s.

Yılgör, Asuman, "Fuzulî'nin Türkçe Divan'ında Bitkiler", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990, 86 s.

Yılmaz, Nilüfer, "Âdile Sultan Divanı'nda Dinî-Tasavvufî Unsurlar", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2002, 218 s.

Yontar, Hanefi, "Fuzulî'nin Türkçe Gazellerinde Ölüm, Ayrılık ve Yalnızlık Temaları", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 1990, 137 s.

Yontar, Hanefi, "Kadı Burhaneddin Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 1995, 541 s.

Yunusoğlu, Ahmet Zeki, "Fuzûlî'nin Gazellerinde Manevî Unsurlarla İlgili Mazmunlar", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994, 119 s.

Zülfe, Ömer, "Yakînî [öl. 1568]: Divan: Tenkitli Metin, Tetkik, Dizin", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004, 530+64 s.

3. Sonuç

1-Tahlil çalışması mutlaka bir metne dayanmalıdır. Tahlil edilmiş metinlere dayanmayan, klâsik Türk edebiyatı genelinde ele alınan konular tahlil olarak görülmemelidir.

2- Tahlil çalışması eserin bütününe yöneliktir. Bir gazel, hatta bir beyit tahlil edilebilir olsa dahi, gazel veya beyitte yer alan unsurların, eserin tamamındaki kullanımlarının da tespit edilmiş olması gereklidir.

3- Bir konu, bir ya da birkaç metne dayandırılmak şartı ile tahlil edilebilir.[40]

4- Tahlil, şairin sanat yönünün değerlendirilmesi amacını güden tedkikin [inceleme] içinde yer alan alt yöntemlerden biridir. Amacı bilgi vermek, şairin kelime dünyasını tanıtmak olmalı; eserin sanat değerini ortaya koymak olmamalıdır.

5- Tahlil yöntemi, içerik incelemesiyle, ağırlıklı olarak şairin çevresine bakı-

40 Deniz'in çalışması buna bir örnektir. Bk. Sebahat Deniz, "XVI. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar: Bakî, Fuzulî, Hayalî Bey, Nev'î, Yahya Bey", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992.

şı ile, sınırlı olmalıdır. Metnin şekil incelemesi ise tahlil olarak adlandırılmamalıdır.

6- Tahlil çalışması şerhe dayanır ve şerhin bir sonraki aşamasıdır.

7- Tahlil çalışması, unsurların tespit ve tasnifinden oluşur. Tarlan bunu *tasnîf-i anâsır* olarak ifade etmiştir. Unsurlar ise bir benzetmeye konu olmuş, mecazî anlam yüklenmiş, etrafında bir hayal oluşmuş kelimeler ve mazmunlardır.

8- Tahlil çalışmalarına mücerred unsurlar da eklenebilir.[41] Her unsurla ilgili şairin vurguladığı ana fikir, ayrı ayrı ifade edilebilir.[42]

9- Burada söz konusu edilen yöntem *tahlil* olarak adlandırılmalıdır. Tedkik [inceleme] ve şiir dünyası adlandırmaları, kapsamı daha geniş bir yöntemi ifade ediyor olmalıdır.

10- Karşılaştırmalı incelemeler, mutlaka tahlil çalışmalarına dayandırılmalıdır.

11- Tahlil çalışmalarına sistematik indeks eklenmelidir. İndeks, tahlil yönteminin ayrılmaz bir parçasıdır.

12- Kısmî tahliller tamamlanmalıdır.

13- Tam tahlili yapılmış divan metinleri şunlardır: Ahmed Dâî, Ahmed Paşa, Ahmedî, Âlî, Alvarlı Lutfî, Bursalı Lâmiî, Bursalı Rahmî, Edhemî, Erzurumlu Hakkî, Fenayî, Feyzî, Figaanî, Hamdî, Hayalî, Helâkî, Hilâlî, Hilmî, İzzet Molla, Kadı Burhaneddin, Karamanlı Nizamî, Kâşif, Lutfî, Mesihî, Mirza-zade Mehmed Sâlim, Münifî, Müstakim-zade Süleyman Sa'deddin, Nâilî-i Kadîm, Necatî, Nedîm Neşatî, Nev'î, Sun'î, Şâhidî, Şehrî, Şem'î, Şeyh Gaalib, Vahyî, Vasfî, Veysî, Vuslatî, Yakinî, Yenişehirli Avnî, Yunus Emre, Zaifî. *Zatî Divanı*'nın ise bir bölümü tahlil edilmiştir.

14- Üzerinde en fazla tahlil çalışması yapılan şairler; Fuzulî, Bakî, Yahya Bey, Nef'î, Nedîm ve Zatî'dir.

15- Tam tahlili yapılan şairlerin, divanlarından başka varsa edebî eserleri de tahlil edilmelidir.

16- Fuzulî'nin bütün Türkçe edebî eserlerinin henüz tam tahlili yapılmamıştır. Buyüzden Fuzulî Sözlüğü de ortaya çıkmamıştır. Nevayî Sözlüğü[4] gibi Fuzulî, Bakî, Yahya Bey, Necatî, Nef'î, Nedîm, Şeyh Gaalib vd. sözlüklerini hazırlamak üzere tahlil çalışmaları yapılmalı ve bu çalışmalar önemsenmelidir.

40 Deniz'in çalışması buna bir örnektir. Bk. Sebahat Deniz, "XVI. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar: Bakî, Fuzulî, Hayalî Bey, Nev'î, Yahya Bey", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992.

41 Bk. Muhammet Nur Doğan, "Şeyhi Divanındaki Mücerret Unsurlar ve Bunların Semantik Açıdan Değerlendirilmesi", *İlmî Araştırmalar,* 1999, sy. 8, s. 107-113.

42 Bk. Cemal Bayak, "Divan Şiiri Üzerindeki Akademik Çalışmalar ve Bir Divan İnceleme Metodu Önerisi", *TUBA,* 2003, sy. 27/I, s. 179-202.

Kaynaklar

Açıkgöz, Namık, *Kahve-name: Klâsik Türk Şiirinde Kahve,* Ankara 1999, xiv+194 s.

Akkuş, Metin, *Nef'î Divanı'nda Tipler ve Kişilikler,* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını, 1995, 150 s.

Arı, Ahmet, *Galib Dedenin Aşk Ateşi: Şeyh Galib Divanı'nda Aşk,* Isparta: Fakülte Kitabevi, 2003, x+181 s.

Aybet, Nahid, "Fuzulî Divanı'nda Maddî Kültür", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1987; baskısı: a.mlf, *Fuzulî Divanı'nda Maddî Kültür,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, xx+427 s.

Aynur, Hatice, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları: Tezler, Yayınlar, Haberler,* Toplu sy. 1990-2005, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, 783 s.

Bayak, Cemal, "Divan Şiiri Üzerindeki Akademik Çalışmalar ve Bir Divan İnceleme Metodu Önerisi", *TUBA,* 2003, 27/I, s. 179-202.

Bilgin, Azmi, *Ümmî Sinan Divanı,* İstanbul: MEB Yayını, 2000, 286 s.

Bozdağ, İsmet, *Divan Edebiyatında Aşk ve Çapkınlık,* İstanbul 1995, 144 s.

Ceylan, Ömür, *Kuş Cenneti Şiirimiz: Klâsik Türk Şiirinde Kuşlar,* İstanbul: Filiz Kitabevi, 2003, 214 s.

Çavuşoğlu, Mehmed, "Necatî Bey Divanı'nın Tahlili ve Sistematik İndeksi", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1966; baskısı: a.mlf, *Necatî Bey Divanı'nın Tahlili,* İstanbul: MEB Yayını, 1971; İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2001, 304 s.

Çeltik, Halil, *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1998, xxiv+320 s.

Çıban, Mustafa, "Divan İncelemelerine Farklı Bir Bakış ve Teklifler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 1994, Yıl: 1, sy. 1, s. 109-133.

Deniz, Sebahat, "XVI. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar: Bakî, Fuzulî, Hayalî Bey, Nev'î, Yahya Bey", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992, xxi+463 s.

Deniz, Sebahat, *Tecellî ve Divanı,* İstanbul: Veli Yayınları, 2005, 432+15 s.

Doğan, Muhammet Nur, "Şeyhî Divanı'ndaki Mücerret Unsurlar ve Bunların Semantik Açıdan Değerlendirilmesi", *İlmî Araştırmalar 8,* 1999, s. 107-113.

Erol, Erdoğan, *Sükkerî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994.viii+300 s.

Eyüpoğlu, İsmet Zeki, *Divan Şiirinde Sapık Sevgi,* İstanbul 1991, 217 s.

Kartal, Ahmet, *Klâsik Türk Şiirinde Lâle,* Ankara: Akçağ Yayınevi, 1998, 192 s.

Kayaalp, İsa, *Sultan Ahmet Divanı'nın Tahlili,* İstanbul: Kitabevi Yayını, 1998.

Kurnaz Cemal, *Ahmet Talât Onay: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı,* Ankara: TDV Yayını, 1993, lxi+500 s.

Kurnaz, Cemal, "Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1984; baskısı: a.mlf, *Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili,* 1. baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987, 773 s.; 2. baskı, İstanbul: MEB Yayınları, 1996, 800 s.

Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar,* 4. baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984, 662 s.

Mengi, Mine, *Divan Şiiri Yazıları,* Ankara: Akçağ Yayınevi, 2000, 226 s.

Mermer, Ahmet ve Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimler Sözlüğü,* Ankara: Akçağ Yayını, 2005.

Okçu, Naci, *Şeyh Galib: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumî Tahlili ve Divanı'nın Tenkitli Metni,* 2. baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, II c, xi+1029 s.

Okur, Münevver, *Cem Sultan: Hayatı ve Şiir Dünyası,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, xii+226 s.

Öbek, Ali İhsan, "Divan Şiirinde Birkaç Yanlış Okuma ve Tahlil Üzerine", *Yedi İklim,* 1994, c. 6, sy. 48, s. 63-67.

Öbek, Ali İhsan, *Divan Şiirinde Dinî ve Sosyal Konulu Rubaîler,* İstanbul 1995, 207 s.

Öztekin, Ali, *Gelibolulu Mustafa Âlî: Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr: Edisyon Kritik ve Tahlil,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1996.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* 13. baskı, İstanbul: Kapı Yayınları, 2004, [viii]+638 s.

Saraç, M. Ali Yekta, "Divan Tahlilleri Üzerine", *İlmî Araştırmalar 8,* 1999, s. 209-219.

Sefercioğlu, Mustafa Nejat, "Nev'î Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1984; baskısı: a.mlf, *Nev'î Divanı'nın Tahlili,* 1. baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, xv+448 s.; 2. baskı, Ankara: Akçağ Yayınevi, 2001, xiv+505 s.

Serdaroğlu, Vildan, *Sosyal Hayat Işığında Zatî Divanı,* İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.

Şemsiev, Parsa- S. İbragimov, *Nevayi Asarları Lugatı,* Taşkent 1973.

Şentürk, Ahmet Atillâ, *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakib'e Dair,* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995, xiv+98 s.

Şentürk, Ahmet Atillâ, *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî Yahut Zâhid Hakkında,* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1996, 83+7 s.

Tanyeri, Mehmet Ali, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler,* Ankara: Akçağ Yayını, 1999, 272 s.

Tarlan, Ali Nihad, "Metinler Şerhine Dair", *Edebiyat Meseleleri,* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981, s. 187-202.

Tarlan, Ali Nihad, *Şeyhî Divanı'nı Tedkik,* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1964; 4. baskı, Ankara: Akçağ Yayını, 2004, 288 s.

Tatçı, Mustafa, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, xviii+251 s.

Tolasa, Harun, "Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1969; baskısı: a.mlf, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası,* Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973, xvi+600 s.; Ankara: Akçağ Yayınevi, 2001, 539 s.

Tökel, Dursun Ali, Divan *Şiirinde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi,* Ankara: Akçağ Yayınevi, 2000, xiv+484 s.

The Analytic Studies in Classical Turkish Literature

Üzeyir ASLAN

Abstract

The analytic is a method which is used to have informed about Ottoman lyrics. There is a tradition which is concerning this method. For the first time, Ferid Kam used analytic method in his work: *Asari Edebiye Tedkikati.* And Mehmed Cavusoglu used the term of the analytic in the title of the book: *Necati Bey Divaninin Tahlili.* Today, there are different opinions about this method among the classical Turkish literature scholars.

This article, explains opinions about the analytic method. It has been written for the purpose of fixing its name and extention and system and added a list which includes the analytic studies in classical Turkish literature.

The analytic is a secondary method. It sets metaphorical words and contents of the text. Also systematical index is another important part of this method.

Key words: Classical Turkish literature, Ottaman lyrics, analytic method, analytic studies bibliography, Ferid Kam, Mehmed Cavusoglu.

Klâsik Türk Edebiyatında Tahlil Çalışmaları

Üzeyir ASLAN

Özet

Tahlil, klâsik Türk edebiyatı metinlerinin incelenmesinde kullanılan bir metodun adıdır. Geleneği oluşmasına karşın, bu yöntemle meydana getirilen çalışmaların adlandırılmasında farklılık, yöntemin amacı ve kapsamı ile ilgili bir belirsizlik mevcuttur.

Bu makalenin yazılış amacı, klâsik Türk edebiyatı tahlil çalışmalarını değerlendirmek ve bu çalışmaların çerçevesinin ne olduğu ya da olması gerektiğini tespit etmektir. Bunun için başta Ferid Kam olmak üzere onun eserini örnek alan ve bu konuda fikir ileri süren araştırmacıların düşünceleri ortaya konulmuş, sonuçta bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Ayrıca makale sonuna konuyla ilgili tamamlanmış klâsik Türk edebiyatı yüksek lisans ve doktora tezlerinin bir listesi eklenmiştir.

Tahlil çalışması, şairin sanat yönünün değerlendirilmesi amacını güden tedkikin [inceleme] içinde yer alan alt yöntemlerden biridir. Şairin kelime dünyasını tanıtmayı hedefler ve muhteva ile sınırlıdır. Ayrıca bu yöntemde mutlaka sistematik indeks yer alır.

Anahtar kelimeler: Klâsik Türk edebiyatı, Osmanlı şiiri, tahlil metodu, tahlil bibliyografyası, Ferid Kam, Mehmed Çavuşoğlu.

View publication stats